

ҚАЗАҚСТАН ҰЛТТЫҚ БАНКІ

Қазақстанда үй шаруашылықтарын банктік емес қаржыландыруды талдау

Зерттеулер және талдама орталығы – департаменті

№2024-1 экономикалық зерттеу

Ален Акылбеков

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің (бұдан әрі – ҚРҰБ) экономикалық зерттеулері мен талдамалық жазбалары ҚРҰБ зерттеу нәтижелерін, сондай-ақ ҚРҰБ қызметкерлерінің басқа да ғылыми-зерттеу жұмыстарын таратуға арналған.

ҚРҰБ қызметкерлерінің жұмыс мақалалары жарияланған күнгі жағдай бойынша аяқталмаған зерттеулерді көрсетеді және талқылауға, түсініктемелер мен ескертулер алуға арналған. Оларды орналастыру алдында олар ҚРҰБ-да тексеруден немесе рецензиялаудан өтпейді. Жасалған талдау нақты көріністің білдірмейді, микроқаржыландыру нарығындағы негізгі үрдістерді зерттеуге талпыныс болып табылады. Мақалада ұсынылған пікірлер мен уәждеме авторлардың пікірін бейнелейді және ҚРҰБ, оның басшылығының немесе Ақша-кредит саясаты жөніндегі комитет мүшелерінің көзқарастарын бейнелейтін пікір ретінде қабылданбауға тиіс.

Қазақстанда үй шаруашылықтарын банктік емес қаржыландыруды талдау

2024 жылғы қаңтар

NBRK – WP – 2024 – 1

Қазақстанда үй шаруашылықтарын банктік емес қаржыландыруды талдау

А.А. Акылбеков¹

Аннотация

Бұл зерттеу жұмысында негізгі назар үй шаруашылықтарын банктік емес қаржыландыру көздерін зерделеуге аударылады. Қазақстанда микроқаржы ұйымдарының (МҚҰ) үлесіне соңғы 5 жылда үй шаруашылықтарын банктік емес қаржыландырудың 50%-дан астамы тиесілі. Жұмыста МҚҰ нарығының негізгі көрсеткіштері қаралады, халықтың артық қарыз алуы өсуін, бір адамға микроқарыз саны ұлғаюын және азаматтардың банкроттық ықтималдығын қамтитын микрокредиттеу нарығының тәуекелдеріне талдау жүргізіледі. Халықты микрокредиттеу портфелінде 90 күннен астам мерзімі өткен берешектің үлесі өсуінің триггері ретінде халықтың нақты ақшалай табысын төмендеу гипотезасы қосымша қаралады.

Негізгі сөздер: микроқаржы, микрокредиттеу тәуекелдері, банктік емес қаржыландыру, микроқаржы ұйымдары

JEL classification: G21, G23, O15, O16

¹ Акылбеков Ален Асхатұлы – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Зерттеулер және талдама орталығы – департаменті қаржы нарықтарын зерттеу басқармасының жетекші маман-талдаушысы
alen.akylbekov@nationalbank.kz

Кіріспе.....	5
1. Талдаудың негізгі теориялық тәсілдері	5
1.1 Негізгі анықтамалар. Үй шаруашылықтарын банктік емес қаржыландырудың мәні мен факторларының сипаттамасы.....	5
1.2 Микроқаржыландырудың қазіргі заманғы тұжырымдамалары	6
2. Қазақстандағы банктік емес қаржыландыруға талдамалық шолу: микроқаржыландыру нарығының кейсі.....	10
2.1 Микроқаржы нарығының ағымдағы үрдістері	10
2.2 Микроқаржы нарығының тәуекелдерін бағалау	13
2.3 Нақты кірістердің микрокредиттеу өсуіне ықпал ету дәрежесі әсерінің эконометрикалық моделі	21
Қортыныды	24
Әдебиет тізімі:.....	26
Қосымша	28

Кіріспе

Мақалада банктік емес қаржыландыру нарығының, атап айтқанда микроқаржы ұйымдарының (бұдан әрі – МҚҰ) негізгі индикаторлары қаралады және осы нарықпен байланысты әлеуетті тәуекелдер талданады. Мұндай тәуекелдерге халықтың борыштық жүктемесі ұлғаюы, бір адамға тиесілі микроқарыздың саны өсуі, азаматтардың банкрот болу ықтималдығы жатады. Талдау шеңберінде МҚҰ-ның өзіне тән, сондай-ақ қарыз алушылар арқылы көрініс алатын тәуекел факторларын бағалау тұрғысынан МҚҰ қызметі қаралады. Мақалада халықтың нақты ақшалай табысы төмендеуі жеке тұлғалардың микрокредиттері бойынша мерзімі өткен берешек үлесі өсуінің катализаторы болып табылады деген гипотеза зерттеледі. Халықтың нақты табысының төмендеуі оның микрокредиттеуден тәуелділігі ұлғаюына алып келуі мүмкін деп болжануда. Үй шаруашылықтарын қаржыландыруды зерттеудің өзектілігі маңызды міндет болып қала береді, өйткені қаржылық орнықтылық, сондай-ақ борышқа қол жетімділік және оны өтеу қабілеті қоғамның сапалы дамуының және кедейлікті төмендетудің негізгі сипаттамасы болып табылады.

Мақаланың бірінші бөлімінде банктік емес қаржыландыру нарығының теориялық аспектілері, оның кедейлікті қысқарту және үй шаруашылықтарының экономикалық мүмкіндіктерін кеңейту мәселелеріндегі рөлі ұсынылған.

2-бөлімде Қазақстанның микроқаржыландыру нарығына сипаттамалық талдау және шолу, МҚҰ қызметіне тән ағымдағы үрдістер мен негізгі тәуекелдер ұсынылған. Бөлімде жеке тұлғалардың мерзімі өткен берешегінің үлесіне әлеуметтік-экономикалық ауыспалылардың әсерін өлшеудің сандық моделі келтіріледі.

Қорытындыда негізгі қорытындылар көрсетіліп, жүйеленген.

1. Талдаудың негізгі теориялық тәсілдері

1.1 Үй шаруашылықтарын банктік емес қаржыландыру мәнінің сипаттамасы

Микроқаржыландыру кедейлікті қысқарту және әртүрлі мемлекеттерде экономикалық мүмкіндіктерді кеңейту құралы ретінде кеңінен танылды (Imai, K. S., & Azam, M. S., 2012). Мұндай құралдардың кеңінен қолданылуы халықтың көп бөлігі классикалық банктік қаржыландыруға қол жеткізе алмайтын бірқатар елдерде байқалады. Қаржылық тұрғыдан оқшауланған халыққа бағдарланып, микроқаржыландыру инклюзивті экономикалық өсуге ықпал ете отырып, байлар мен кедейлер арасындағы алшақтықты қысқартуға ұмтылады.

Кірісі төмен адамдар тап болатын ерекше қажеттіліктер мен проблемаларды қанағаттандыру қабілеті микроқаржыландырудың табысы болып табылады. Дәстүрлі банктерге қаржылық қызметтерге

қол жеткізуді ұсыну үшін алдын ала шарт ретінде кепіл немесе тұрақты табыс көзі жиі талап етіледі. Алайда бұл талаптар активтері немесе тұрақты табыс көздері жоқ адамдар үшін елеулі кедергілер жасайды. Микроқаржыландыру мекемелері тек қамтамасыз етуге ғана негізделмей, қарыз алушының сипаты мен әлеуетін бағалауға шоғырланған кредиттеудің баламалы әдіснамаларын қолданады. Мұндай тәсіл кері жағдайда ресми қаржы жүйелерінен алып тасталатын тұлғаларға кредит беруге мүмкіндік береді.

Бұдан басқа, микроқаржы ұйымдары қаржылық сауаттылықты оқыту, бизнесті дамытуға көмектесу және тәлімгерлік бағдарламалары сияқты қосымша көмекші қызметтерді жиі ұсынады. Бұл қызметтер негізделген шешімдер қабылдауға және берілген қаржы ресурстарын тиімді пайдалануға мүмкіндік бере отырып, қарыз алушылардың қаржыны басқару дағдылары мен кәсіпкерлік қабілетін арттыруға бағытталған.

Алайда, басқа көзқарас та бар. Bloomberg агенттігі Камбоджа, Иордания, Шри-Ланка және Мексика қарыз алушылары арасында, сондай-ақ ғалымдар мен құқық қорғау топтарының өкілдері арасында жүргізген сауалнамасына сәйкес микроқаржы саласы халықтың әлауқатына көңіл аудармай және микрокредиттеудің классикалық мақсаты - кедейлерге көмек көрсетуге жауап бермейтін мақсаттарды көздей отырып, неғұрлым жоғары пайда табу үшін агрессивті тұтынушылық кредиттеуді қоса алғанда, кредиттік өнімдерді ұсынады. Мысалы, Камбоджада микроқаржы ұйымдары деп аталатын ұйымдар беретін кредиттің орташа мөлшері соңғы он жылда жеті есе ұлғайып, шамамен 4200 АҚШ долларын құрады, бұл елдегі үй шаруашылығының орташа табысынан үш есе артық². Бұл мәселені зерттеген құқық қорғау топтары мен ғалымдардың айтуынша, камбоджалық қарыз алушыны, әсіресе әйелдерді кредитті өтеу үшін баспанадан айырып, өз үйлерін сатуға мәжбүрлеудің қарама-қайшы тәжірибесі орын алған. Қарызын төлемегені үшін адамдарды әлі де түрмеге қамап отырған елдердің бірі Иорданияда 2019 жылы әділет министрлігі өкілдерінің мәлімдемесі бойынша полиция әрқайсысының 1400 долларға жуық қарызы бар 23 000 астам әйелді іздестірген (Finch, Gavin, et al, 2022).³

Осыған байланысты банктік емес қаржыландырудың тұрақтылығы мен кедейлікпен күрес арасындағы теңгерім қандай болуы тиіс деген сұрақ туындайды.

1.2 Микроқаржыландырудың қазіргі заманғы тұжырымдамалары

Микроқаржыландыру кедей фермерлерге мемлекеттің субсидияланған кредиттер беруіне қатысты зерттеулердің нәтижелері бойынша 1980-жылдары пайда болды. Әр түрлі елдердің үкіметтері мен

² Камбоджа микроқаржыландыру қауымдастығы жинаған деректер негізінде

³ <https://www.bloomberg.com/graphics/2022-microfinance-banks-profit-off-developing-world/>

халықаралық кредиторлар қоғамның ең аз қамтамасыз етілген топтарына арзан кредит қажет деген көзқарасты ұстанып, мұны ұсақ жер иелерін кредиттеу арқылы ауыл шаруашылығы өндірісін ынталандыру тәсілі ретінде қарастырды. Субсидияланатын ауыл шаруашылығы қарыздарын беруге қосымша кредиторлар 19 ғасырдың екінші жартысында Германияда әзірленген Райффайзен моделімен шабыттанған кредиттік одақтар құрды. Бұл кооперативтік қаржы мекемелері негізінен ауылдық жерлердегі жинақтарды «кедей фермерлерді ақшаны қалай үнемдеуге үйрету» әрекетіне жұмылдыруға бағытталды (Roodman 2012). Микроқаржыландыру мемлекеттік демеушіліктің, шағын кәсіпорындар мен фермаларға арналған кредиттің бұрынғы нысандарынан да дамыды және олармен біршама ұқсас (Adams и Von Pischke, 1992).

Микроқаржыландыру деп қаржылық жағдайының нашар болуына және кепілдің болмауына байланысты әдеттегі қаржылық қызметтерге қол жеткізе алмайтын адамдарға әртүрлі қаржылық қызмет көрсету түсініледі (Ledgerwood, 1999; Robinson, 2001). Микроқаржыландырудың негізгі мақсаты – экономикалық кеңістіктің бір бөлігі болуға және кәсіпкерлік қызметке арналған мүмкіндіктерді пайдалануға септігін тигізетін қаржылық қызметтерге қол жеткізу арқылы табысы төмен адамдардың құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейту. Бұл мүмкіндіктерге жаңа кәсіпорындар ашу, бұрыннан жұмыс істеп тұрғандарын кеңейту немесе жаңа қызмет түрлерін құру кіруі мүмкін.

Микроқаржыландыру тұжырымдамасы тұрмысы төмен адамдарға қаржылық қызмет көрсету кедейлікті азайтуға және экономиканың дамуына көмектесе алады деген сенімге негізделген. Кредиттерге қолжетімділікті қамтамасыз ете отырып, микроқаржы мекемелері адамдарға табыс әкелетін қызмет түрлеріне инвестициялауға және өз әл-ауқатын жақсартуға мүмкіндік беруге ұмтылады.

Өкінішке қарай, көптеген әдеттегі қаржы ұйымдары сияқты, МҚҰ мекемелердің орнықтылығына ұмтылу немесе кедейлікпен күресу миссиясының адалдығын сақтау арасындағы дилеммаға тап болады. Morduch (2000) бұл дилемманы микроқаржыландырудың екі негізгі міндеті арасындағы «бөліну» деп атады. Бұл дилемма микроқаржыландырудың немесе микрокредиттеудің ымыралы сипатына байланысты туындайды (Cull et al., 2007; Mersland and Strøm, 2008), мұнда бір мақсатты көздеу басқа мақсатқа қайшы келуі мүмкін.

Соңғы жылдары микроқаржыландыру әдеттегі микрокредиттеуден асып түсіп, енді қаржылық қызметтердің кең ауқымын қамтып отыр. Бұл кеңейту мобильді банкинг, цифрлық қаржылық қызметтер және мезеттік онлайн қарыздар сияқты инновациялық өнімдерді енгізуді қамтиды. Шалғай аудандарда көбірек адамды қамту үшін ыңғайлы және қолжетімді қаржылық шешімдер ұсынатын технологиялар қолданылады.

Жалпы алғанда, микроқаржыландыру қаржылық қызметтерге қолжетімділікті, қоғамның ең аз қамтылған топтарының құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейтуде шешуші рөл атқарады. Қаржылық қызметтерге қолжетімділікті қамтамасыз ете отырып, ол адамдарға өздері мен отбасылары үшін тұрақты күнкөріс көздерін жасауға мүмкіндік береді.

1990 жылдардың басынан бастап микроқаржыландыру әртүрлі тұрғыдан талқыланатын ғылыми жұмыстардың саны да артты. Деректердің қолжетімділігін арттыру микроқаржы секторына арналған зерттеулер санының көбеюіне негізгі себеп болды (Brau and Woller, 2004 г.).

Imai, K. S., & Azam, M. S. (2012) зерттеуінде МҚҰ-дан берілетін несиелер Бангладештегі кедейлікті азайта ма деген мәселе қаралады. Жалпы микроқаржылық несиелер мен несиелердің өндірістік мақсаттарға, тамақ өнімдерін тұтынуға және т.б. әсерін талдау 1997 - 2004 жылдар аралығындағы төрт раундтық кезеңдегі үй шаруашылықтарының жалпы ұлттық репрезентативтік панеліне сүйене отырып жүргізілді. Авторлар МҚҰ-дан берілетін кредиттердің табысқа және тамақ өнімдерін тұтынуға жалпы әсерін оң деп бағалады. Сонымен қатар бағалаудың балама әдістері МҚҰ кредиттерінің тамақ өнімдерін тұтынудың өсуіне оң әсерін көрсетеді, бұл микроқаржыландырудың Бангладештегі кедейліктің төмендеуіне әсерін растайды.

Микроқаржылық қызмет көрсететіндер үшін елдің қаржы жүйесін түсіну қажет, бұл оларға клиенттердің белгілі бір топтары үшін қызметтер немесе өнімдер жеткіліксіз немесе жоқ аймақтарды анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар ол халықтың кедей топтарын тиімді қамту үшін институционалды олқылықтар мен әртүрлі типтегі мекемелер арасындағы серіктестік әлеуетін анықтай алады (Ledgerwood, Joanna, 1998).

Әдебиеттерде микроқаржыландырудың кедей үй шаруашылықтарына көбірек табыс табуға мүмкіндік беретіні, сол арқылы олардың өмір сүру қаражатына қол жеткізу мүмкіндігін жақсартатыны және сәйкесінше әлеуметтік-экономикалық мәртебесін арттыратыны көрсетіледі (Solarin, 2020). Қолданыстағы әртүрлі теориялық жұмыстар осы зерттеудің негізін қамтамасыз етіп, микроқаржыландырудың үй шаруашылықтарының әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштеріне қалай әсер ететінін түсіндіреді. Мысалы, Stiglitz және Hoff (2000) қазіргі заманғы экономикалық даму теориясы тұжырымдамасында қаржылық қызметтерге қолжетімділіктің болмауы әлемдегі экономикалық теңсіздікті тудыратынын көрсетеді. Әдебиеттерде осы теорияға сүйене отырып, микроқаржыландыру бағдарламаларына қатысу табысы төмен үй шаруашылықтарына бизнес үшін мүмкіндіктерді пайдалануға және жоғары табыс алуға көмектеседі, бұл сайып келгенде олардың әлеуметтік-экономикалық

көрсеткіштерінің жақсаруына және экономикалық теңсіздіктің төмендеуіне әкеледі (Abdullah et al, 2021).

Hermes et al (2011) халықтың кедей топтарын микрокредитпен көбірек қамту мен МҚҰ-ның тиімділігі арасында ымыраға келу бар ма деген сұрақты зерттеді. Алайда, олар микрокредитпен қамтуды арттырудың кедейлік проблемасын шешу кезінде МҚҰ тиімділігін арттыруға ықпалының жоқтығы туралы қорытындыға келді. Дегенмен, авторлар атап өткендей, нәтижелер халықты микрокредитпен көбірек қамтуға мейлінше көбірек көңіл бөлу кедейлікті азайту үшін зиянды дегенді білдірмейді.

IMEI and Azam (2010) зерттеуінде микроқаржыландыруға қол жеткізу жан басына шаққандағы үй шаруашылығының кірісіне айтарлықтай әсер ететіні, ал микроқаржыландыру қызметтері кедейлікті азайту үшін өте маңызды екені көрсетілді. Малайзиялық микроқаржыландырудың микрокредиттік өнімдері үй шаруашылықтарының шығыстарын жақсарту, жұмыс орындарын құру, табыс табу, сондай-ақ үй шаруашылықтарының активтерін арттыру есебінен кедей адамдардың әл-ауқатын қолдауда маңызды рөл атқарды (Abdullah et al, 2021).

Осыған байланысты МҚҰ нарығындағы қалыптасқан ахуал – қаржы жүйесінің даму деңгейінің де, мемлекеттің экономикалық даму деңгейінің де көрінісі деген болжам туындайды. Қоғамның жікке бөлінуі және табысы төмен халық үлесінің көп болуы микроқаржыландыру нарығының дамуы үшін қолайлы жағдай жасайды.

Микроқаржыландыру көбінесе әдеттегі банктік қызметтерге қол жеткізе алмайтындар үшін қаржылық қызметтерге қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Микроқаржы ұйымдарынан айырмашылығы, ломбардтар мен кредиттік серіктестіктер анағұрлым тар мамандандыруға ие және құндылықтар кепілімен қысқа мерзімді қарыз беруге бағытталған. Бұл ұйымдардың қызметін зерттеу олардың қаржы жүйесіндегі рөлін, әлеуметтік маңыздылығын және халықтың аз қамтылған топтарының өмірін өзгерту әлеуетін түсіну үшін пайдалы болуы мүмкін.

1.3 Қазақстандағы микроқаржыландыру тарихы

Қазақстан Республикасында микроқаржыландыру өткен ғасырдың 90-жылдарының аяғында жекелеген микроқаржыландыру бағдарламалары түрінде пайда болды. Осы бағдарламалар шеңберінде микроқарыздар қорлар, микрокредиттік ұйымдар, кредиттік одақтар арқылы берілді. Әдетте, бұл ұйымдар коммерциялық емес болған⁴. 1997 жылы Талдықорған қаласында Қазақстандық қауымдарға

⁴ Автор: Лина Кондратенко. Кредитке өмір сүру. Аналитика | Караван. <https://www.caravan.kz/articles/zhizn-v-kredit-371427/>

кредит беру қоры (ҚҚКҚ) пайда болады. Ол жергілікті тұрғындарға топтық негізде микроқарыз беруді⁵ ұсынады.

Микроқаржыландыру нарығын дамыту микрокредит беру нарығын реттеудің құқықтық негізін әзірлеуді талап етті. 2003 жылғы 6 наурызда негізгі ұғымдарды айқындайтын және микрокредит беру нарығындағы қызметті регламенттейтін «Микрокредиттік ұйымдар туралы» ҚР Заңы қабылданды.

2004 жылы бүкіл ел бойынша микроқаржы ұйымдарының мүдделерін білдіретін микроқаржы ұйымдарының бірінші коммерциялық емес бірлестігі – Қазақстанның микроқаржы ұйымдарының қауымдастығы (ҚМҰҚ) құрылды. ҚМҰҚ-тың негізгі мақсаты кедейлік деңгейін төмендету және экономикалық өсуді қолдау мақсатында халықтың қаржылық қызметтерге қол жеткізуін тұрақты қамтамасыз ету үшін микроқаржы секторын дамыту болып табылады. ҚМҰҚ құрылымында МҚҰ клиенттерін қолдау қызметі бар. Бірлестіктің көмегімен МҚҰ мен қарыз алушылар арасында туындайтын дауларды шешу бойынша микроқаржы омбудсмені институты құрылды.

2000-2010 жылдары микроқаржы ұйымдарының қарқынды өсуі байқалды. 2011 жылдың басында 1780 микрокредиттік ұйым тіркелді, олардың тек 1173-і ғана жұмыс істеп тұрды. Мұндай жағдайда микроқаржы қызметі ұғымын нақтылау, микрокредит беру және оларға қол жеткізу құралдарын кеңейту, микроқаржы ұйымдарын мемлекеттік реттеуді оңтайландыру, олардың қызметін бақылау мен қадағалау бөлігінде заңнамалық базаны жетілдіру қажет болды. 2012 жылғы қарашада «Микроқаржы ұйымдары туралы» ҚР Заңы қабылданды, оның шеңберінде микроқаржы ұйымдары ҚР Ұлттық Банкінің реттеу ауқымына кірді.

2023 жылғы 3 тоқсанның қорытындысы бойынша Қазақстанда ҚР Ұлттық Банкіне есеп берген 237 микроқаржы ұйымы, 523 ломбард және 209 кредиттік серіктестік (КС) жұмыс істейді.

2. Қазақстандағы банктік емес қаржыландыруға талдамалық шолу: микроқаржыландыру нарығының кейсі

2.1 Микроқаржы нарығының ағымдағы үрдістері

Қазақстанда банктерден басқа реттеушінің лицензиясы негізінде жекелеген банк операцияларын жүзеге асыруға құқылы әртүрлі банктік емес қаржы ұйымдары⁶ үй шаруашылықтары үшін қаржыландыру көзі бола алады. Олардың қатарына ломбардтар, кредиттік серіктестіктер және МҚҰ кіреді. 2023 жылғы 3-тоқсанның соңындағы жағдай бойынша активтердегі 53% және микроқарыздардың жиынтық портфеліндегі 50% үлесімен осы нарықта МҚҰ басым орын алады (1-кесте).

⁵ Тарих. КМФ блогы. <https://kmf.kz/news/novosti/istoriya/>

⁶ «Микроқаржы қызметі туралы» 2012 жылғы 26 қарашадағы № 56-V Қазақстан Республикасының Заңы (03.03.2023 жылғы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен)

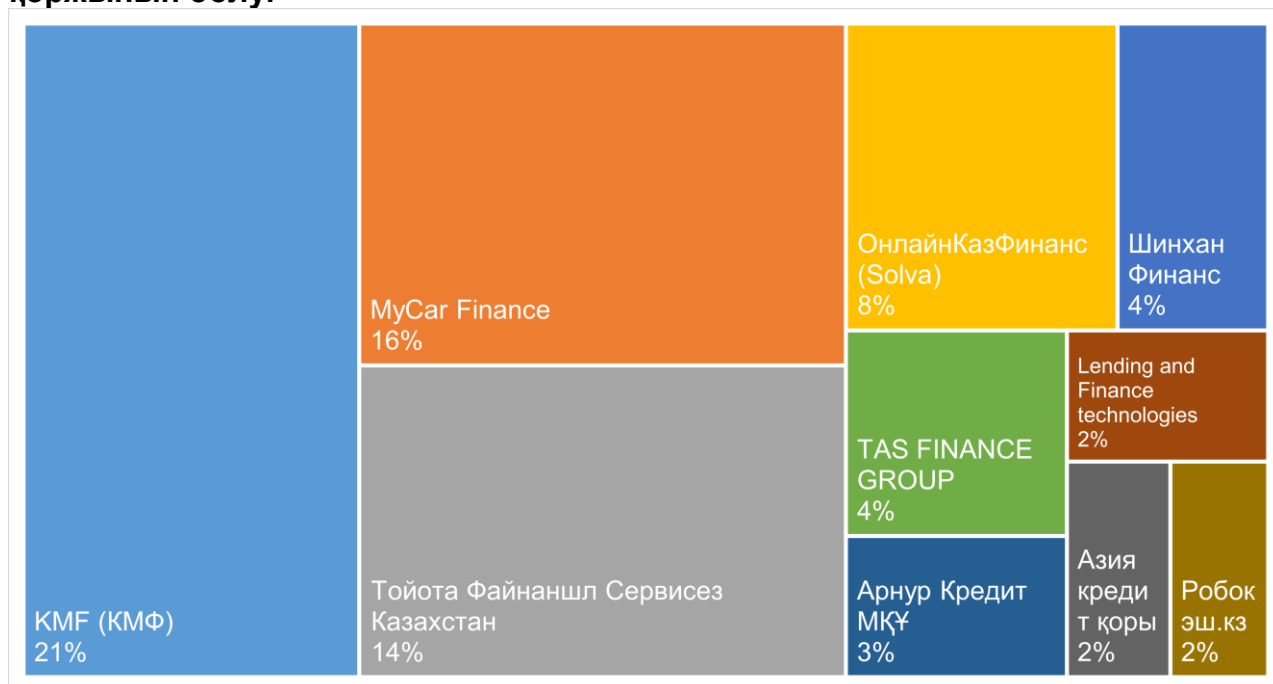
**1-кесте. Банктік емес қаржы нарығының негізгі параметрлері
01.10.2023 ж. жағдай бойынша, млрд теңге⁷**

	Активтер	Үлесі	Микрокредиттер*	Үлесі	Міндеттемелері	Үлесі	СК	Үлесі
Ломбардтар	302,6	12%	205,1	9%	128,9	7%	173,6	21%
МҚҰ	1360,7	53%	1264,1	50%	956,8	56%	403,8	48%
КС	896,5	35%	1034,3	41%	634,4	37%	262,1	31%
БАРЛЫҒЫ	2559,8	100%	2503,5	100%	1720,1	100%	839,5	100%

Ескертпе: * микрокредиттер бойынша негізгі борыш және есептелген сыйақы сомасы.

МҚҰ нарығы жеткілікті шоғырланған: жеке тұлғалардың микроқарыздар портфелінің 77%-ы 10 ірі компанияда шоғырланған (1-сурет). МҚҰ нарығының жоғары шоғырлануы жайсыз бәсекелестікке және мөлшерлемелердің негізсіз көтерілуіне алып келуі мүмкін.

1-сурет. 01.10.2023ж. жағдай бойынша 10 ірі МҚҰ арасында микроқарыздар қоржынын бөлу.⁸

Микроқаржы ұйымдарының қарыз алу көздері олардың қызметінің маңызды аспектісі болып табылады. МҚҰ-ны қаржыландыру көздерінің арасында сыртқы да, ішкі де кредиторлар бар. МҚҰ басқа микроқаржы институттарынан немесе қорларынан қарыз ала алады. Бұл бір елде немесе өңірде жұмыс істейтін ұйымдар арасындағы өзара қаржыландыру болуы мүмкін.

Сонымен бірге, МҚҰ облигациялар эмиссиясы немесе жеке инвесторлардан немесе әлеуметтік инвестициялау қорларынан

⁷ ҚРҰБ статистика бөлімшесіне ұсынылатын және ресми интернет-ресурста жарияланатын МҚҰ деректері негізінде

⁸ ҚРҰБ статистика бөлімшесіне ұсынылатын және ресми интернет-ресурста жарияланатын МҚҰ деректері негізінде

инвестициялар тарту арқылы қаражат тарта алады. Бұл ұйымдарға өз қызметі мен дамуы үшін ұзақ мерзімді қаржыландыру алуға мүмкіндік береді. Бұл көздердің әралуандығы микроқаржы ұйымдарына өз клиенттеріне қаржылық қызмет көрсету және өз қызметін дамыту үшін қажетті қаражат алуға мүмкіндік береді.

2023 жылғы 3-тоқсанның соңындағы жағдай бойынша 14 МҚҰ Қазақстан қор биржасында (KASE) листингтік облигациялар шығарды.

3 эмитент «негізгі алаңның облигациялары» санатында (6 позиция), 2 эмитент «баламалы алаңның коммерциялық облигациялары» санатында (3 позиция), 12 эмитент «баламалы алаңның облигациялары» санатында (20 позиция), 2 эмитент «жеке орналастыру алаңының облигациялары» санатында (2 позиция)⁹ ұсынылған.

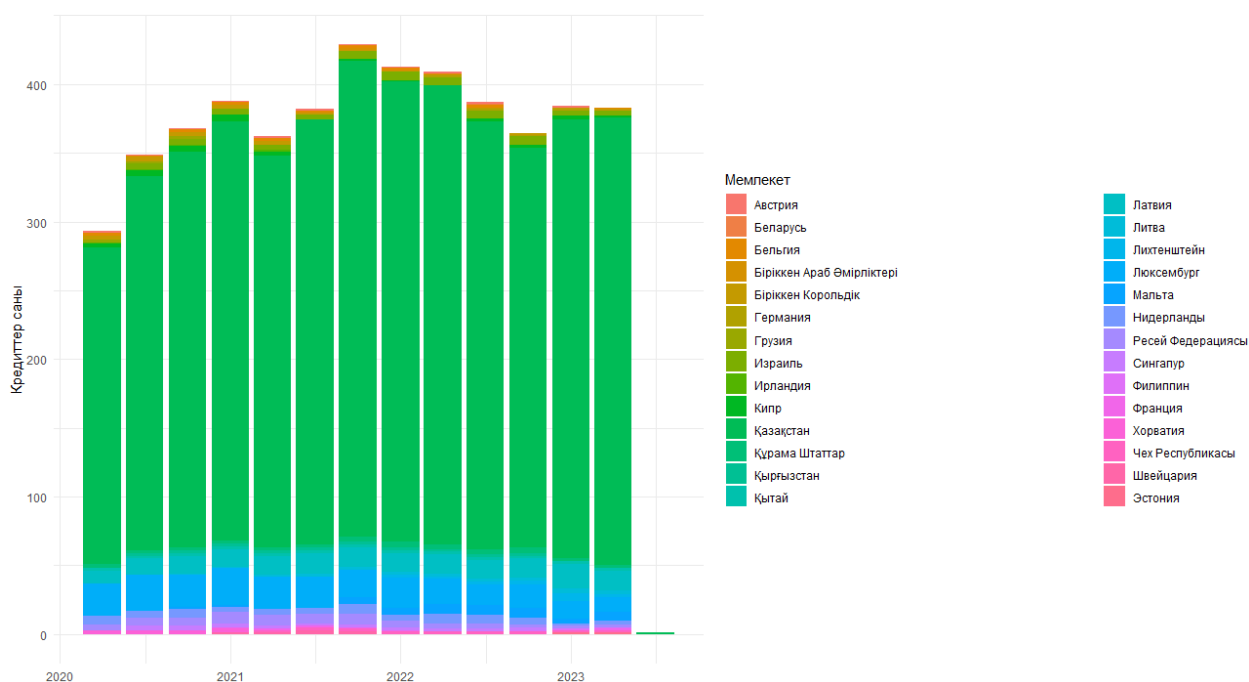
МҚҰ қарыз алу құрылымында 01.10.2023 ж. жағдай бойынша ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді борыштар арасында бөлу, тиісінше 79,9% және 20,1% деңгейінде қалыптасты (2-сурет).

2-сурет. Мерзімділік дәрежесі бойынша МҚҰ қарыз алу құрылымы, тоқсанның басындағы қалдық

Қарыз алудың басым бөлігін МҚҰ-ның ішкі борышы алады (3-сурет). Қарыздар саны бойынша сыртқы қарыз алулар арасында бірінші орынды Люксембург, одан кейін Латвия және басқалары алады (1-қосымша).

⁹ Қазақстан қор биржасы құралдарының тізімі, <https://kase.kz/ru/tickers/>

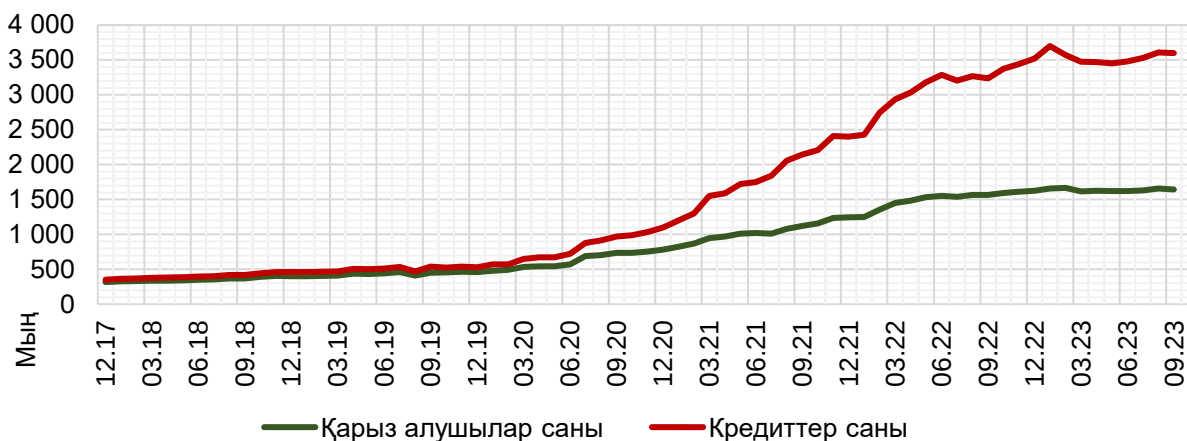
3-сурет. МҚҰ қарыз алу географиясы, шарт саны.

2.2 Микроқаржыландыру нарығының тәуекелдерін бағалау

Микрокредиттеу көлемі кепілсіз тұтыну кредиттерінің банктік портфелімен қатар жоғары қарқынмен өсуде.

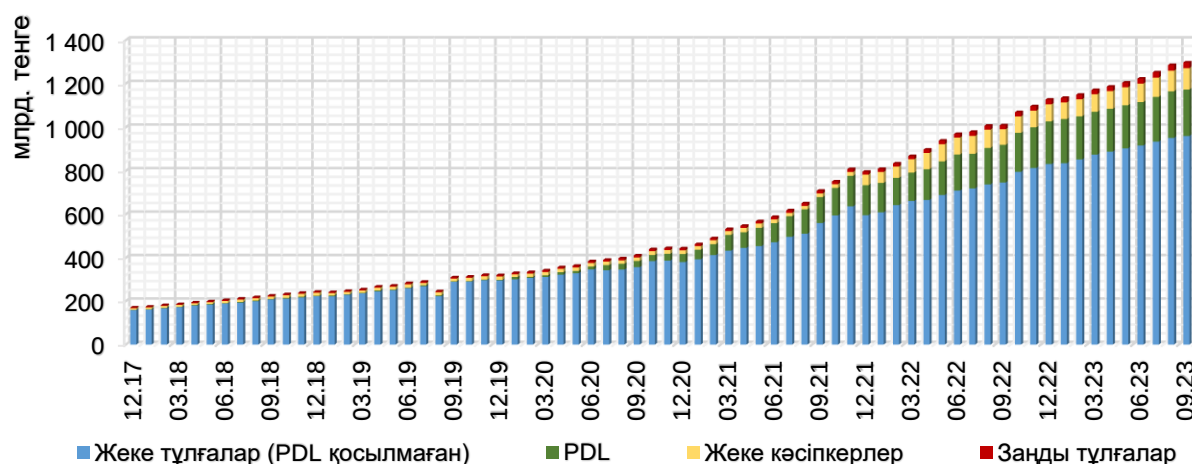
Қазақстанда микроқаржыландырудың танымалды болуы мен оған деген жоғары сұраныс бірқатар себептерге байланысты банктік кредиттеуге қол жеткізе алмайтын («нашар» кредиттік тарихтың болуы, өтелмеген банктік берешектің болуы, нақты кірістің қысқаруы, тұрақты кірістің болмауы, «жалақыға дейін» аз сомаға қажеттілік және т.б.) азаматтар саны ұлғаюына байланысты. Микрокредиттеу банк кредитіне балама болып табылады және төлем қабілеттілігін елеулі тексерусіз ақшалай қаражатты тез әрі оңай алуға мүмкіндік береді. Бұл артықшылық, соңында, артық кредит алуы өсетін халық үшін сияқты МҚҰ-ның өздері үшін де елеулі тәуекелдерге айналады. Микрокредиттердің жоғары құны, микрокредиттеуге ықтимал тәуелділік туындауы (қарыз алушы «ескі» микрокредитті өтеу үшін «жаңасын» алуы) халықтың берешегі мен артық кредиттенуі одан әрі өсуіне итермелейді.

Қазіргі уақытта бір қарыз алушыға келетін қарыз санының өсуіне байланысты проблема бар. МҚҰ клиенттерінің саны 5,5 жылда 0,3 млн-нан 1,6 млн-ға дейін өсті, бұл ретте 2023 жылғы бірінші жартыжылдықтың қорытындысы бойынша қарыздар саны қарыз алушылар санынан 2,2 есе асты (4-сурет).

4-сурет. 2018-2023 жж. МҚҰ нарығының негізгі көрсеткіштері.¹⁰

01.10.2023ж. МҚҰ портфелінің көлемі 1,3 трлн теңгені¹¹ құрады, оның ішінде жеке тұлғалардың портфелі (PDL кредиттерін қосқанда) – 1,17 трлн теңге. МҚҰ портфеліндегі жеке тұлғалардың үлесі – 90% (PDL кредиттерінің үлесі – 16,3%), ДК – 8%, заңды тұлғалардың үлесі – 2%-дан аз (5-сурет).

5-сурет. Қарыз алушылардың түрлері бойынша МҚҰ-ның несие портфелі

Заңды тұлғаларға және дара кәсіпкерлерге берілген микроқарыздар

Микрокредиттердің жалпы портфеліндегі заңды тұлғаларға берілген микроқарыздардың үлесі 01.10.2023ж. шамамен – 2% (26 млрд теңге), ДК микроқарыздардың үлесі – 7,5% (98 млрд теңге).

2023 жылғы 3 тоқсанның қорытындысы бойынша ЗТ микрокредиттерінің портфелі бойынша да, ДК портфелі бойынша да 90 күннен астам мерзімі өткен берешектің өсуі байқалады. 01.10.2023ж. NPL90¹²+ заңды тұлғалар микроқарыздарының көлемі 2,2 млрд теңгені немесе ЗТ-ға берілген микроқарыздардың 8,6%-ын құрады. NPL90+ заңды тұлғалар микроқарыздарының үлесі жыл басынан бері 0,5

¹⁰ МҚҰ портфелі = Стандартты шарттардағы ЖТ қарыздары + PDL қарыздар + ЗТ қарыздары + ДК қарыздары

¹¹ «Мемлекеттік кредиттік бюро» АҚ деректері, Берілген деректердің сапасы үшін жауапкершілік микроқаржы ұйымдары тарапынан болады.

¹² Төлемдерінің мерзімі 90 күннен асқан микроқарыздар

пайыздық тармаққа өсті (01.01.2023ж. – 8,1%). 01.10.2023ж. ДК-ның 90 күннен астам мерзімі өткен берешегінің қалдығы 6,1 млрд теңгеге жетті, бұл ДК микроқарыздары портфелінің 6,2%-ын құрайды (01.01.2023ж. – 3,3%).

Сонымен қатар, заңды тұлғалар мен дара кәсіпкерлердің микрокредиттер портфелінің ағымдағы үлесін (жиынтығында 9%), сондай-ақ жалпы микрокредиттік портфельдегі заңды тұлғалар мен дара кәсіпкерлердің NPL90+ үлесінің болмашы екенін (0,6%) ескере отырып, заңды тұлғалар мен дара кәсіпкерлердің микроқарыздары микроқаржы ұйымдары үшін елеулі кредиттік тәуекелдер көзі болып табылмайды.

Жеке тұлғаларға берілген микроқарыздар

Негізгі тәуекелдер жеке тұлғалардың микрокредиттер портфеліне тиесілі, ол бойынша кредит беру көлемінің белсенді өсуі, қарыз алушылар санының, сондай-ақ бір қарыз алушыға келетін микроқарыздар санының ұлғаюы, сондай-ақ қарыздар бойынша кешіктірулер санының өсуі байқалады.

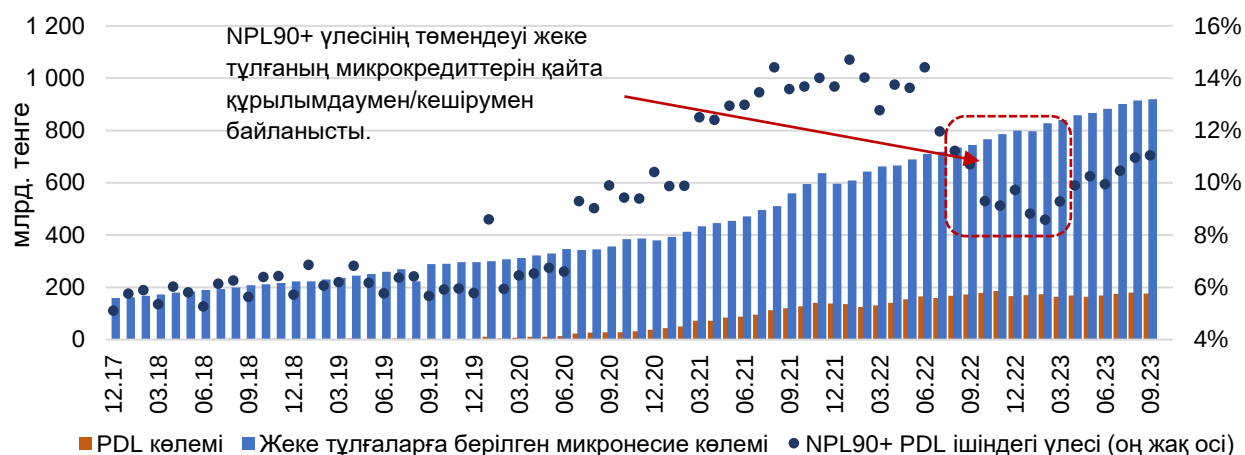
Жеке тұлғалардың микрокредиттер бойынша берешегінің жиынтық көлемі 01.10.2023 ж. 1,17 трлн теңгені немесе шағын несиелердің жалпы қоржынының 90,5% құрады. 2018 жылғы қаңтардан бастап 2023 жылғы қыркүйекке дейінгі кезеңде жеке тұлғалардың микроқарыздар бойынша берешек сомасы 7 еседен астам өсті.

Жұмыс істемейтін микроқарыздар көлемі (NPL90+) 2023 жылғы 1 қазанда 129,5 млрд теңгені немесе 11%-ды құрады. Егер МҚҰ ҚР Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің (бұдан әрі – ҚНРДА) келісімі бойынша 2022 жылы жекелеген қарыз алушылар бойынша берешекті кешіруді де қамтыйтын проблемалық берешекті қайта құрылымдау бойынша жұмыс жүргізбесе¹³, бұл мән жоғары болар еді.

Қайта құрылымдау микрокредиттер портфелі сапасының нашарлауымен байланысты жинақталатын тәуекелдерді реттейді, бірақ бұл ретте микрокредиттеудің кредиттік тәуекелдерін бағалауды бұрмалайды. Бұл тәсілде қайта құрылымдалған берешек стандартты ретінде көрсетіледі, бірақ белгілі бір ықтималдықпен қарыз алушылардың қаржылық жағдайының тұрақсыздығы төлемдердің кешіктірілуіне және қарыз алушының микрокредиттерге тәуелділігінің нашарлауына әкелуі мүмкін.

¹³ Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің 2022 жылғы 5 қазандағы № ДЗ-277 депутаттық сауалға жауабы <https://www.parlam.kz/ru/mazhilis/question-details/19000>

6-сурет. 90 күннен астам мерзімі өткен берешектің және олардың ЖТ микрокредиттер портфеліндегі үлесінің динамикасы

Алайда, жұмыс істемейтін қарыздар көлемінің де, олардың микрокредиттер портфеліндегі үлесінің де біртіндеп ұлғаю динамикасы байқалады.

Қазіргі уақытта жеке тұлғалар үшін екі түрлі микрокредит алу мүмкіндігі іске асырылған¹⁴.

Бірінші түрі – 20 000 АЕК-тен аспайтын сомаға 56% деңгейінде жылдық тиімді сыйақы мөлшерлемесінің (ЖТСМ) белгіленген шекті мөлшері бар микрокредиттер, ол микрокредитті беруге және оған қызмет көрсетуге байланысты сыйақы мен өзге де төлемдерді қамтиды.

Екінші түрі – бұл микроқаржы қызметі туралы Заңның 4-бабының 3-1-тармағына сәйкес «жалақыға дейінгі қарыздар» немесе «Pay day loans» (бұдан әрі – PDL кредиттері) деп аталатын күнтізбелік 45 күнге дейінгі мерзімге 50 АЕК-тен аспайтын сомаға берілетін микрокредиттер. PDL кредиттері бойынша номиналды сыйақы мөлшерлемесінің шекті мөлшері күніне 1%-дан кем мөлшерде, бірақ 30 АЕК-тен астам мөлшерде берілген микрокредиттің барлық сомасынан 20% аспайтын және 30 АЕК-ке дейінгі мөлшерде берілген микрокредиттің барлық сомасынан 15% аспайтын мөлшер белгіленді¹⁵.

PDL кредиттерін есептемегенде микроқарыздар

2023 жылғы 01 қазандағы жағдай бойынша микрокредиттер көлемі (PDL кредиттерін есептемегенде) 959,9 млрд теңгені құрады. 2018 жылдың басынан бастап жеке тұлғалардың микрокредиттер портфелі 6 есеге ұлғайды. Осы кезеңде микроқарыздың орташа мөлшері, бір қарыз алушыға келетін микроқарыздар саны және соның салдарынан борыштық жүктеме өсті.

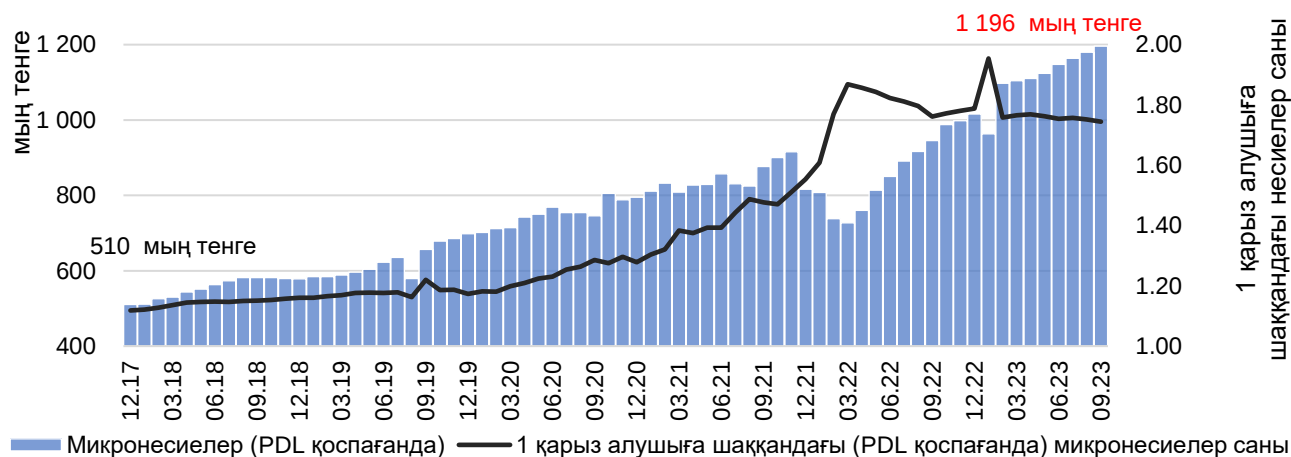
2023 жылғы 01 қазанда микроқарыздың орташа мөлшері 2018 жылдың басында 510 мың теңгеден 2,3 есеге ұлғайып, шамамен 1,2 млн теңгені құрады.

¹⁴ «Микроқаржылық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы

¹⁵ Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2019 жылғы 26 қарашадағы № 209 қаулысы.

Ағымдағы жылдың 3 тоқсанының қорытындысы бойынша бір қарыз алушыға орта есеппен 1,7 микрокредит тиесілі болды. Осы сегменттегі қарыз алушылар саны 2023 жылғы 01 қазанда 460 мың адамды құрады.

7-сурет. Бір қарыз алушыға қарыздар санының және микрокредиттің орташа мөлшерінің өсу динамикасы

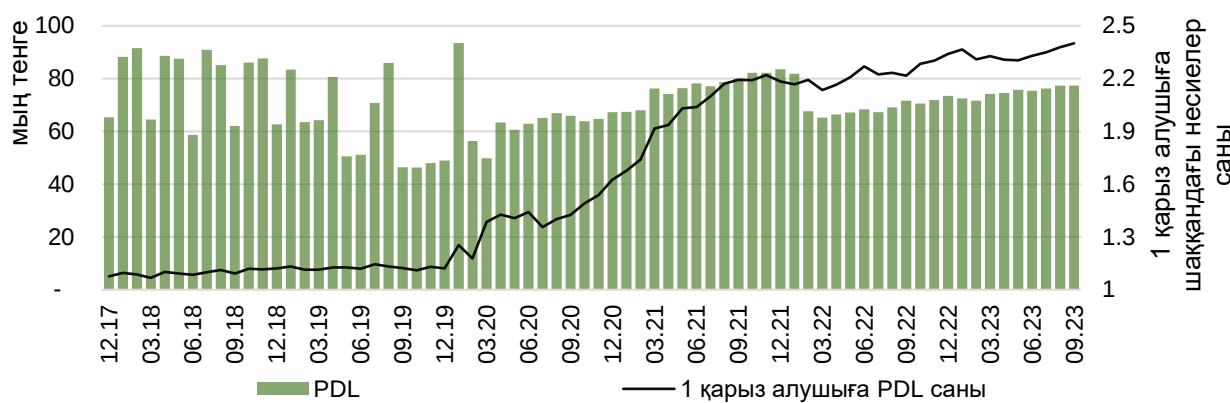
Борыштық жүктеменің ұлғаюы қарыз алушылардың төлем тәртібін нашарлатады, бұл мерзімі өткен берешектің өсуінен көрінеді. 2023 жылғы 01 қазанда NPL 90+ микрокредиттердің көлемі (PDL кредиттерін қоспағанда) 81 млрд теңгеге дейін өсті (2023 жылғы 01 қаңтарда NPL90+ көлемі 62,6 млрд теңгені құрады).

Сонымен қатар, кредиттік тәуекелдер PDL-кредиттеу сегментінде көбірек шоғырланған.

PDL кредиттері

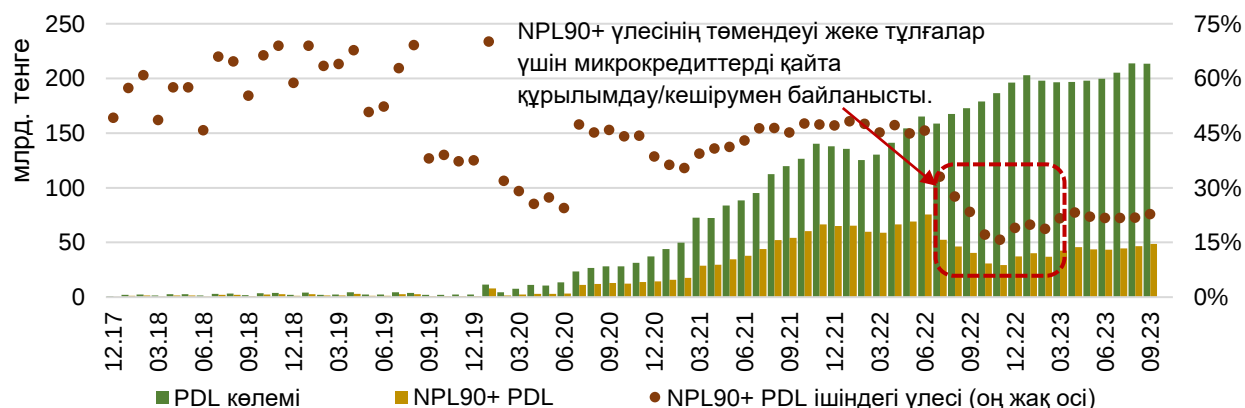
PDL кредиттерінің жиынтық портфелінің көлемі 2018 жылдың басынан бастап 0,9 млрд теңгеден 213,4 млрд теңгеге дейін өсті. 2018 жылдың басында МҚҰ портфеліндегі PDL кредиттерінің үлесі 2023 жылғы 1 қазанда 16,5%-ға дейін ұлғайып 0,6%-ды құрады. Мұндай қарыздар мөлшерінің орташа мәні 70-75 мың теңге деңгейінде ауытқиды. Бұл ретте бір қарыз алушыға PDL кредиттерінің орташа саны бір қарыз алушыға 2,3 микроқарызға дейін өсті, ал қарыз алушылар саны шамамен 1 150 мың адамға жетті.

Егер PDL кредиттері негізінен табысы төмен немесе тұрақсыз адамдар арасында сұранысқа ие екенін ескерсек, мұндай кредиттердің көлемі жағынан шағын болғанына қарамастан қарыз алушылар үшін қарыз жүктемесі айтарлықтай.

8-сурет. Бір қарыз алушыға PDL кредиттері санының динамикасы

Микрокредиттеудің осы сегментінде NPL90+ үлесінің жоғары екені байқалады. 2022 жылдың ортасына дейін PDL кредиттеріндегі NPL90+ деңгейі 40%-дан асты. 2022 жылдың соңына қарай PDL портфеліндегі NPL90+ үлесі 16%-ға дейін төмендеді, бұл 2018 жылдан бері қарастырылып отырған кезеңдегі рекордтық төмендеу. 2022 жылғы екінші жартыжылдықта микрокредиттеу сегментіндегі қарыз жүктемесін және халыққа кредит беруді азайту бойынша ҚНРДА-ның бірқатар шараларының салдары да PDL сегментіндегі NPL90+ үлесінің төмендеуіне әсер етті.

2019 және 2020 жылдары NPL90+-ы бар қарыз алушылар үлесінің төмендеуі портфельдің объективті жақсаруымен емес, қабылданған қолдау шараларымен (көп балалы отбасыларға қарызды кешіру және Covid-19 кезеңіндегі кредиттік демалыстар) байланысты.

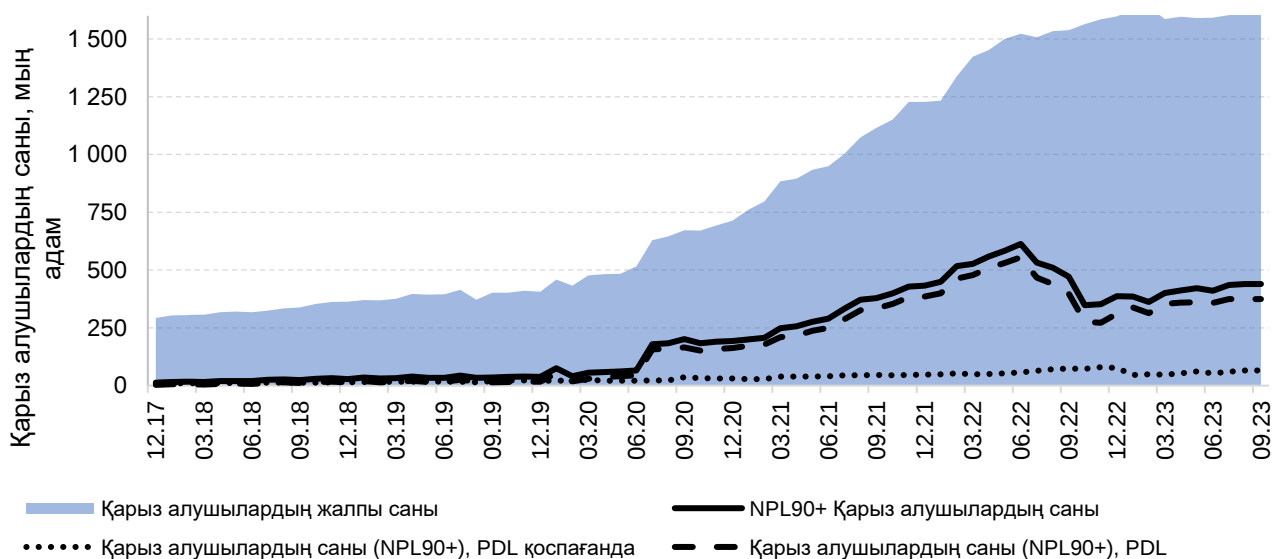
9-сурет. PDL сегментіндегі жұмыс істемейтін микрокредиттердің динамикасы

Дегенмен, 2023 жылы PDL кредиттері бойынша мерзімі өткен берешек көлемінің біртіндеп өсуі байқалады. 2023 жылғы 1 қазанда PDL кредиттеріндегі NPL90+ үлесі 22,7%-ға жетті.

Жүргізілген қайта құрылымдау микрокредиттердің кредиттік тәуекелдерін бағалау бұрмаланған және шамадан тыс оптимистік ұсынылған кезде оны жасыру арқылы микрокредиттер портфелінің сапасы мәселесін тек бүркемелейді.

Қарыз алушылардың жалпы санының динамикасын және 90 күннен астам төлемдерді кешіктіруге шыққан қарыз алушылардың санын салыстырудан (10-сурет) 2022 жылдың екінші жартысында микрокредиттер бойынша төлемдерді 90 күннен артық өтемеген қарыз алушылардың саны айтарлықтай төмендегенін көруге болады, бірақ қарыз алушылардың портфелі мен саны өсуін жалғастырды. Бұл қайта құрылымдалған берешектің стандартты ретінде көрсетілуіне байланысты, яғни жеке тұлғалардың жалпы берешегі өзгерген жоқ, тек мерзімі өткен күні өзгертілді.

10-сурет. 90 күннен артық төлемдерді кешіктіруге жол берген қарыз алушылар санының және МҚҰ қарыз алушыларының жалпы санының динамикасы

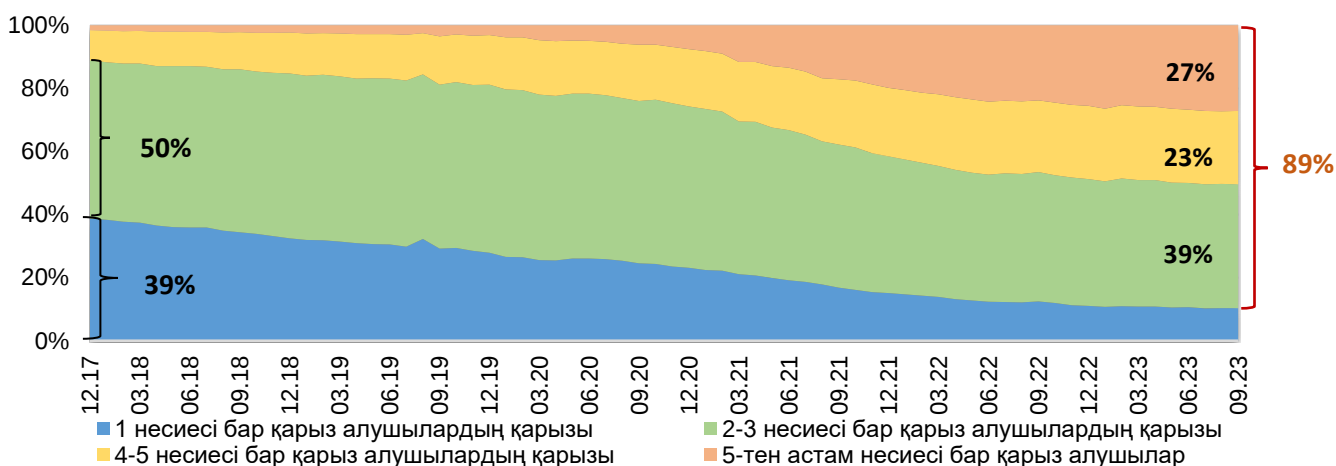
Бұл ретте қарыз алушылардың қаржылық жағдайының тұрақсыздығы төлемдердің жаңа кешіктірілуіне және қарыз алушының микрокредиттерге тәуелділігінің нашарлауына әкеп соғады. 2023 жылы ЖТ-ның барлық микрокредиттері бойынша мерзімі өткен берешектің өсуі (PDL кредиттерін қоса алғанда), сондай-ақ мерзімі өткен қарыз алушылар санының өсуі байқалады.

Бірнеше микрокредиттері бар қарыз алушылар санының өсу проблемасы

1-ден астам микрокредиті бар қарыз алушылар саны өсуде. 2023 жылғы 3-тоқсанның қорытындысы бойынша микрокредиттер портфелінің 89%-ы 2 және одан да көп микрокредиттері бар қарыз алушылардың міндеттемелеріне тиесілі (11-сурет).

5-тен астам қарызы бар қарыз алушылар берешегінің үлесі өсуде: микроқарыздар бойынша негізгі борыштың 27%-ы қарыз алушылардың осы санатына тиесілі. Қарыздар санының ұлғаюы қарызды өтеу проблемаларына, төлемдердің кешіктірілуінің өсуіне, алдыңғы борыш бойынша төлемдерді жабу үшін келесі микрокредит алынған кезде микрокредиттерге одан да көп тәуелділікке әкеледі.

11-сурет. Берілген қарыздар санына байланысты жеке тұлғалардың микрокредиттері портфелінің декомпозициясы

Бір қарыз алушыға қолданылып жүрген микроқарыздар санының өсу динамикасын сақтау, микроқарыз сомасының ұлғаюы және халықтың нақты табысының төмен болуы¹⁶ аясында мерзімі өткен берешектің одан әрі өсу, оның ішінде қайта құрылымдалған микроқарыздардың мерзімін ұзартуға қайта шығу ықтималдығы жоғары. Қарыз алушылардың қаржылық тұрақсыздығы олардың микрокредиттерге тәуелділігінің одан әрі артуына әкеледі.

Азаматтардың қарыздарын олардың әл-ауқатын арттырмай кешіру және қайта құрылымдау портфельді жақсартпайды, тек масылдық сананы ынталандыра отырып халыққа кредит берудің одан әрі өсуіне түрткі болады.

Бір қарыз алушыға қарыз санының өсуіне байланысты проблеманы микрокредиттің құнын немесе сомасын шектейтін шаралармен ғана шешуге болмайды. Тым көп кредит алуды азайту нұсқаларының бірі ретінде бір қарыз алушыға микроқарыздар санына шектеу енгізуді, атап айтқанда, қарыз алушы алдыңғы, әсіресе мерзімі өткен қарыздарын түпкілікті өтегенге дейін жаңа микроқарыз беруге тыйым салуды қарастыруға болады. Сонымен, Қазақстан халқының тым көп кредит алуын азайтуға бағытталған бірқатар заңнамалық түзетулер ұсынылды, оның ішінде ағымдағы қарыздар/микроқарыздар бойынша мерзімі өткен 90 күннен астам берешегі болған кезде қарыз алушыға жаңа микроқарыз беруге тыйым салу енгізілді. Бұл шара халықтың тым көп кредит алуының одан әрі өсуін тежеу жөніндегі қадамдардың бірі болып табылады, енгізуден алынған алғашқы нәтижелерді талдағаннан кейін оның тиімділігін бағалауға және оны оңтайландыру нұсқаларын ұсынуға болады.

¹⁶ ҚР СЖРА ҰСБ соңғы деректері бойынша ҚР-дағы нақты ақшалай кірістер индексі 2023 жылғы қазанда 93,9%-ды (сәуірде – 96,6%-ды, наурызда – 99,7%-ды, мамырда – 97,4%-ды) құрады, <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/704449?keyword=>

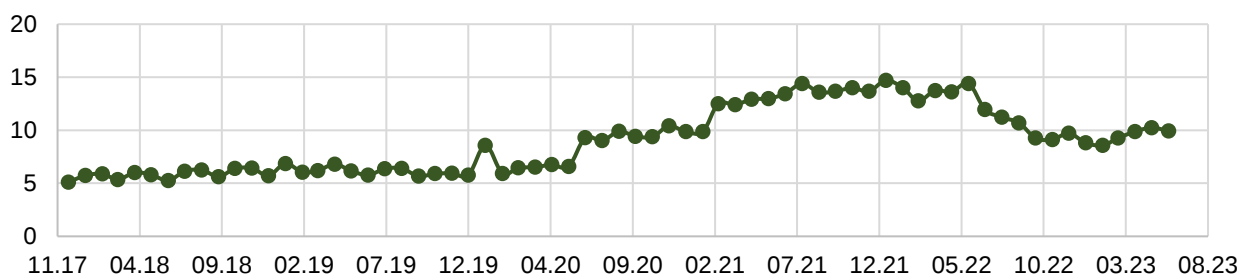
2.3 Нақты кірістің микрокредиттер портфеліндегі мерзімі өткен берешектің үлесіне әсер ету дәрежесі әсерінің эконометрикалық моделі

Зерттеу аясында негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер мен мемлекеттік қолдау шаралары МҚҰ портфеліндегі мерзімі өткен берешектің (NPL90+) үлесіне қаншалықты әсер ететінін талдау міндеті қойылды.

Негізгі әлеуметтік-экономикалық айнымалылардың NPL90+ үлесіне әсерін анықтау үшін 2017 жылғы желтоқсаннан бастап 2023 жылғы маусымға дейін ай сайынғы деректерді қолдана отырып, әртүрлі эконометрикалық модельдер құрылды және зерттелді.

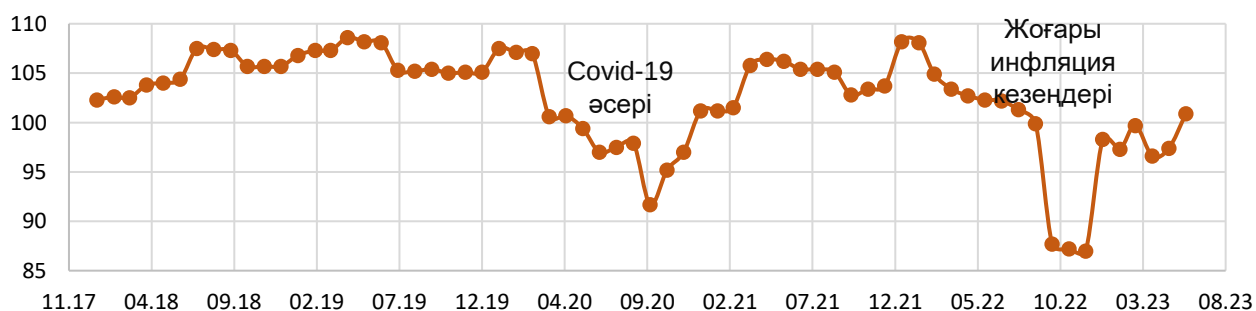
Модельде тәуелді айнымалы ретінде NPL90+ үлесі қолданылды, оның динамикасы 12-суретте келтірілген.

12-сурет. Жеке тұлғалардың МҚҰ портфелінің жалпы қалдығындағы NPL 90 + үлесі

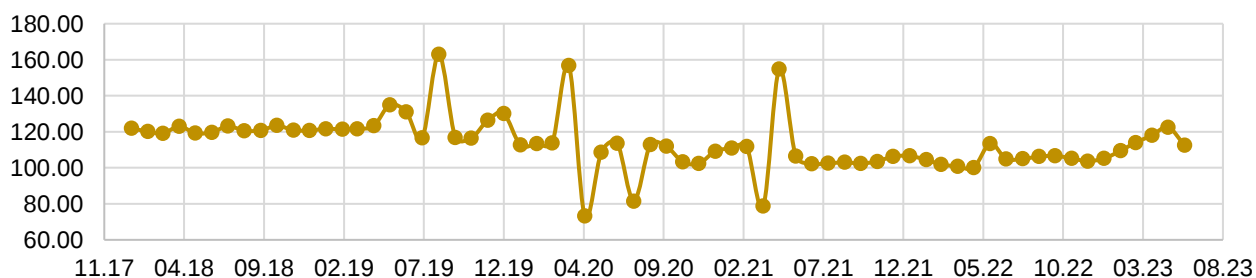

Түсіндіруші айнымалылар ретінде динамикасы 13-суретте көрсетілген нақты ақшалай кіріс индексі және бюджеттің әлеуметтік шығыстарының өсу қарқыны қолданылды (14-сурет).

13-сурет. Нақты ақшалай кіріс индексі

14-сурет. Бюджеттің әлеуметтік шығыстары индексінің динамикасы

Талдау мақсатында 2-кестеде келтірілген айнымалыларды қолдана отырып, 12 OLS моделі дайындалды. Бұл модельдер тәуелді айнымалыны түсіндіруші ретінде пайдаланылуы мүмкін ең маңызды макро айнымалыларды анықтауға қызмет етті – NPL90+ үлесі (2-қосымша) әрі қарай талдау үшін.

2-кесте. Айнымалылар туралы мәліметтер

Модельге енгізілген факторлар	
MFO_ost	Жеке тұлғалардың МҚҰ портфелі бойынша сол күндегі НБ қалдығы
MFO_NPL90	Жеке тұлғалардың МҚҰ портфелі бойынша сол күндегі NPL90+ қалдығы
Dolya_NPL90	Жеке тұлғалардың МҚҰ портфеліндегі NPL90+ үлесі
real_wage_index	Нақты ақшалай кіріс индексі
Budget_social	Индекске аударылған әлеуметтік көмек пен әлеуметтік қамсыздандыруға арналған бюджет шығыны ¹⁷
unemp	Жұмыс күші санында тіркелген жұмыссыздардың үлесі
prod_corzina	Азық-түлік қоржынының құны
KEI	Қысқа мерзімді экономикалық индикатор
Пайдаланылған уақыт қатарының ұзындығы	
2017 желтоқсан – 2023 маусым	
Уақыт қатарының жиілігі	
Ай сайынғы деректер	

NPL90+ үлесін одан әрі модельдеу факторлары ретінде мына айнымалылар анықталды: нақты жалақы индексі және бюджеттің әлеуметтік шығыстары индексі. Нәтижелер жалпы айнымалылар арасындағы байланыстардың болуын көрсетеді.

Алынған RMSE мәндері – 0,2-ден 0,5-ке дейін, эмпирикалық ережені ескере отырып, екі OLS моделі: NPL90+ тәуелді айнымалы ретінде қолданылатын модель және жеке тұлғалардың МҚҰ кредит портфелі бойынша қалдық түріндегі тәуелді айнымалысы бар модель (MFO_ost) салыстырмалы түрде дәл болжау қабілетіне ие екенін көрсетеді.

3-кесте. Ең маңызды айнымалылар туралы мәліметтер

Модельге енгізілген факторлар	Қысқаша белгілеу	Деректерді дайындау әдісі
Жеке тұлғалардың микроқарыздар портфеліндегі NPL90+ үлесі	Dolya_NPL	-
Нақты ақшалай кіріс индексі	Real_income_Index	-

¹⁷ ҚР Бюджет кодексіне сәйкес, зейнетақымен қамсыздандыруға құқығы бар азаматтарға зейнетақы төлемдеріне республикалық және жергілікті бюджеттердің шығыстары, мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар, атаулы әлеуметтік көмек және бюджеттен төленетін басқа да әлеуметтік төлемдер

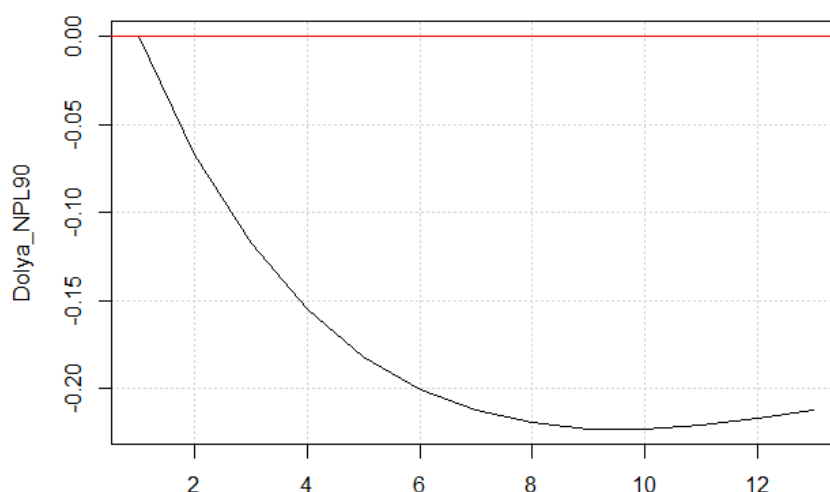
Бюджеттің әлеуметтік шығысы индексі	Budget_social_Index	мәні инфляциядан тазартылған және индекске келтірілген
Кешіру/берешекті қайта құрылымдау кезеңдерінің әсерін ескеретін жалған айнымалы (2019 және 2022)	Dummy(MFO)	-

Деректер қатарының аз болуына байланысты талдау үшін, біздің ойымызша, МҚҰ қарыз алушылары үшін өзекті, маңызды әлеуметтік-экономикалық факторлардың өзгеру әсерінің қысқа мерзімді динамикасын сипаттау үшін қолданылатын векторлық авторегрессиялық модельдер (VAR) тәсілі ең оңтайлысы болып тұр.

NPL90+ үлесін тәуелді айнымалы ретінде, ал нақты ақшалай кірістер индексі және бюджеттің әлеуметтік шығыстарының құрылған индексі түсіндіруші ретінде пайдаланатын VAR-дың 2 моделі жасалды. Екі модельге қосымша жеке тұлғалардың берешектерін кешіру және есептен шығару кезеңдерін (2019 және 2022 жылдары) көрсететін жалған ауыспалы қосылады.

Бірінші мысалда (VAR 1-моделі) нақты ақшалай кірістер индексінің 1-тармақшаға өзге де тең жағдайларда ұлғаюы, жеке тұлғалардың микроқарыз портфеліндегі NPL90+ үлесінің шамамен 9 айдан кейін 0,2-тармақшаға төмендеуіне әкеледі, бірақ 12 айдан кейін әсері бәсеңдейді.

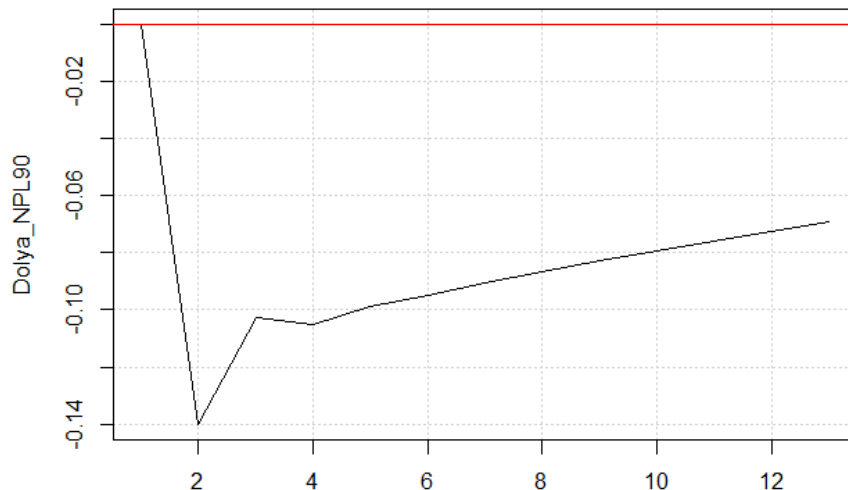
15-сурет. VAR 1-модель, Нақты ақшалай кірістер индексінің 1-тармақшаға оң өзгеруінің NPL90+ үлесінің импульстік жауабы

$$Dolya_NPL = a1*(Real_income_Index) + a2*Dummy(MFO) + \varepsilon t$$

Екінші мысалда (VAR 2-моделі) бюджеттің әлеуметтік шығыстар индексінің 1-тармақшаға өзге де тең жағдайларда ұлғаюы, жеке тұлғалардың микроқарыздар портфеліндегі NPL90+ үлесінің 2 айдан кейін 0,14-тармақшаға төмендеуіне әкеледі, ал 3 айдан кейін әсері бәсеңдейді.

16-сурет. VAR 2-модель, Бюджеттің әлеуметтік шығыстар индексінің 1-тармақшаға оң өзгерісінің NPL90+ үлесінің импульстік жауабы

$$Dolya_NPL = a1 * (Budget_social_Index) + a2 * Dummy(MFO) + \varepsilon t$$

Модельдеу нәтижелері халықтың нақты кірістері мен бюджеттің әлеуметтік шығыстары МҚҰ портфеліндегі NPL90+ үлесінің динамикасына әсер ететінін көрсетеді. Алайда, нақты кірістердің артуы мерзімі өткен берешектің төмендеуіне неғұрлым айқын және ұзақ әсер етеді. Мәселен, халықтың әл-ауқатын арттыру үй шаруашылықтарының өз міндеттемелеріне қызмет көрсету қабілетін арттыратын және мерзімі өткен төлемдері бар қарыздар көлемін төмендететін маңызды фактор болып табылады. Халықтың әлеуметтік осал топтарын мемлекеттік қолдау проблемалық микрокредиттер үлесінің төмендеуіне елеусіз әсер етеді, бұл ретте мемлекеттік әлеуметтік шығыстар қысқа мерзімді кезеңде проблемалық берешек үлесін нашар реттейді. Мұндай шаралардың әсері тез көрінеді, алайда уақыт өте келе бұл әсері әлсіреді.

Қорытынды

Халыққа кредит берудің жоғары қарқыны қарыз қаражатының көзі ретінде микрокредиттеудің маңыздылығын куәландырады. Банктік кредитке балама ретінде микрокредиттеу төлем қабілеттілігін елеулі тексерусіз ақшалай қаражатты жылдам және жай алуға мүмкіндік береді. МҚҰ тарапынан қарыз алушылардың төлем қабілеттілігін бағалау бойынша төмен талаптармен бірге, нашар кредиттік оқиғалар кредиттеудің осы түріне қызығушылықты айтарлықтай арттыруы мүмкін. Микрокредиттеудің артықшылықтары түптеп келгенде кредиттелуі артатын халықтың да, МҚҰ-ның да тәуекеліне айналып отыр. Микрокредиттердің жоғары құны және микрокредиттеуге тәуелділіктің туындауы (қарыз алушы «ескі» микрокредитті өтеу үшін «жаңасын» алған кезде) халықтың берешегі мен кредиттелуінің одан әрі өсуін ынталандырады.

Жүргізілген кредиттік рақымшылық, кешірім жасау және берешектерді қайта құрылымдау портфельді сапалық тұрғыдан жақсартпайды, нарықты үдетеді, халыққа кредит берудің одан әрі өсуін тудырады, масылдық көңіл-күйді ынталандырады. Бірнеше қарызы бар қарыз алушылар санының өсуі жаңа қарыздардың борыштық спиральді одан әрі бұрап, ескілерін өтеуге бара жатқанын айғақтауы мүмкін.

Ағымдағы жылы бір қарыз алушыға қолданыстағы микроқарыздар санының өсу динамикасының сақталуы, бір микроқарызға берешектің ұлғаюы және халықтың нақты табысының төмендігі аясында мерзімі өткен берешектің одан әрі өсу ықтималдығы жоғары, оның ішінде қайта құрылымдалған микроқарыздардың мерзімін өткізіп алуға қайта шығу ықтималдығы жоғары. Қарыз алушылардың қаржылық жағдайының тұрақсыздығы төлемдердің жаңа мерзімінің өтуіне және қарыз алушының микрокредиттерге тәуелділігінің шиеленісуіне әкелуі ықтимал.

Туындаған жағдай өзінің қаржылық жай-күйін жақсартуға мүмкіндігі жоқ азаматтар санының және тиісінше жеке тұлғалар – банкроттар санының ұлғаюына әкеп соғуы мүмкін.

МҚҰ клиенттерінің саны соңғы 5,5 жылда бір қарыз алушыға бір мезгілде қарыздар санының өсуімен 1,6 млн адамға дейін өсті. Бір қарыз алушыға қарыздар санының өсуіне байланысты проблема микрокредиттің құнын шектейтін шаралармен ғана шешілмейді. Бұл жағдайда бір қарыз алушыға микроқарыз санын шектеу, атап айтқанда қарыз алушы алдыңғыларын, әсіресе мерзімі өтіп кеткендерін түпкілікті өтегенге дейін жаңа микроқарыз беруге тыйым салу мүмкіндігін қарастыруға болады. Бұдан басқа, азаматтарға мерзімі өткен қарыздарға тиімді, сондай-ақ жеке тұлғалардың банкроттығының өнімді және толық құрылған тетігіне қызмет көрсетуге мүмкіндік беретін мерзімі өткен берешектерді реттеудің нақты құрылған тетігі қажет.

ҚНРДА мақаласын ҚРҰБ-мен бірлесіп дайындау кезінде бірқатар заңнамалық түзетулер пысықталды, оның ішінде бұрыннан бар берешекті қайта құрылымдауға арналған қарыздарды қоспағанда, ағымдағы қарыздар/микроқарыздар бойынша 90 күннен астам мерзімі өткен берешегі болған кезде қарыз алушыға жаңа микроқарыздар беруге тыйым салуды енгізу. Бұл шара халықтың кредитті шамадан тыс алуының одан әрі өсуін тежеу қадамдардың бірі болып табылады, осы шараны енгізуден алынған алғашқы нәтижелерді талдағаннан кейін оның тиімділігін бағалауға және оны оңтайландыру нұсқаларын ұсынуға болады.

Регрессиялық талдау нәтижелері бойынша портфельдегі NPL 90+ үлесіне халықтың нақты ақшалай табысының артуы айтарлықтай әсер ететінін атап өткен жөн. Сәйкесінше, азаматтардың кредитті шамадан тыс алу мәселесін және олардың қарыздарды уақтылы өтеу қабілетін шешу халықтың жалпы әл-ауқатының жақсаруынан, олардың өмір сүру

сапасының өсуінен көрінеді және тұтастай алғанда ел экономикасының тұрақты сапалы ұзақ мерзімді өсуіне байланысты.

Әдебиет тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті Төрағасының 2017 жылғы 31 наурыздағы № 55 бұйрығы.
2. ILO. (2003). Seventeenth international conference of labour statisticians.
3. Finch, Gavin, et al. "Big Money Backs Tiny Loans That Lead to Debt, Despair and Even Suicide." Bloomberg.com, 3 May 2022, www.bloomberg.com/graphics/2022-microfinance-banks-profit-off-developing-world.
4. Ledgerwood, J. (1998). Microfinance handbook: An institutional and financial perspective. World Bank Publications.
5. Robinson, M. (2001). The microfinance revolution: Sustainable finance for the poor. World Bank Publications.
6. Roodman, D. (2012). Due diligence: An impertinent inquiry into microfinance. CGD Books.
7. Adams, D. W., & Von Pischke, J. D. (1992). Microenterprise credit programs: Deja vu. World development, 20(10), 1463-1470.
8. Brau, J. C., & Woller, G. M. (2004). Microfinance: A comprehensive review of the existing literature. The Journal of Entrepreneurial Finance, 9(1), 1-28.
9. Morduch, J. (2000). The microfinance schism. World development, 28(4), 617-629.
10. Cull, R., Demirgüç-Kunt, A., & Morduch, J. (2007). Financial performance and outreach: A global analysis of leading microbanks. The Economic Journal, 117(517), F107-F133
11. Mersland, R., & Strøm, R. Ø. (2009). Performance and governance in microfinance institutions. Journal of Banking & Finance, 33(4), 662-669.
12. Imai, K. S., & Azam, M. S. (2012). Does microfinance reduce poverty in Bangladesh? New evidence from household panel data. Journal of Development studies, 48(5), 633-653.
13. Ledgerwood, J. (1998). Sustainable banking with the poor. Microfinance handbook: an institutional and financial perspective. Sustainable banking with the poor. Microfinance handbook: an institutional and financial perspective.
14. Solarin, S. A. (2021). Microfinance services and poverty reduction in Sarawak, Malaysia. International Journal of Economics and Financial Issues, 11(2), 52.
15. Hoff, K., & Stiglitz, J. E. (2000). Modern economic theory and development (pp. 389-485). Oxford: Oxford University Press.
16. Abdullah, W. M. Z. B. W., Zainudin, W. N. R. A. B., Ismail, S. B., Haat, M. H. C., & Zia-Ul-Haq, H. M. (2021). The Impact of Microfinance on Households' Socioeconomic Performance: A Proposed Mediation Model. Journal of Asian Finance, Economics and Business.
17. «Микроқаржылық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 26 қарашадағы № 56-V Заңы (2023 жылғы 03 наурыздағы өзгерістерімен және толықтыруларымен)
18. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Жиынтық есептері <https://nationalbank.kz/ru/news/svodnye-otchety-mfo>
19. Қазақстан қор биржасы құралдарының тізімі, <https://kase.kz/ru/tickers/>
20. «Қазақстан Республикасы азаматтарының борыш жүктемесін азайту шаралары туралы» ҚР Президентінің 2019 жылғы 26 маусымдағы № 34 Жарлығы.

21. Dettling, L. J., & Hsu, J. W. (2017). Minimum wages and consumer credit: Impacts on access to credit and traditional and high-cost borrowing.

1-кесте. OLS модельдерінің нәтижелері

Model type 1	OLS Dolya	OLS NPL90	OLS Ostatok
(Intercept)	-1.935 (0.410)	-55.625 (7.509)	-31.407 (3.993)
real_wage_index	0.002 (0.001)	0.011 (0.012)	-0.003 (0.006)
log(KEI)	0.042 (0.016)	1.273 (0.288)	0.885 (0.153)
unemp	0.008 (0.009)	0.293 (0.168)	0.177 (0.089)
log(Budget_social)	0.061 (0.022)	2.278 (0.396)	1.558 (0.211)
Num.Obs.	67	67	67
R2	0.494	0.807	0.880
R2 Adj.	0.461	0.795	0.872
AIC	-310.5	1485.0	1730.7
BIC	-297.3	1498.2	1743.9
Log.Lik.	161.252	-33.514	8.802
F	15.106	64.843	113.459
RMSE	0.02	0.40	0.21

Model type 2	OLS Dolya	OLS NPL90	OLS Ostatok
(Intercept)	-2.164 (0.319)	-63.845 (5.944)	-36.384 (3.183)
real_wage_index	0.001 (0.001)	0.004 (0.012)	-0.006 (0.006)
log(KEI)	0.044 (0.015)	1.377 (0.286)	0.947 (0.153)
log(Budget_social)	0.072 (0.018)	2.679 (0.328)	1.800 (0.176)
Num.Obs.	67	67	67
R2	0.487	0.798	0.872
R2 Adj.	0.463	0.788	0.866
AIC	-311.6	1486.2	1732.8
BIC	-300.6	1497.2	1743.8
Log.Lik.	160.823	-35.123	6.731
F	19.940	82.749	143.245
RMSE	0.02	0.41	0.22

Model type 3	OLS Dolya	OLS NPL90	OLS Ostatok
(Intercept)	-2.011 (0.332)	-59.085 (6.800)	-33.109 (3.947)
real_wage_index	0.001 (0.001)	-0.005 (0.013)	-0.013 (0.008)
log(Budget_social)	0.102	3.584	2.424

Model type 3	OLS Dolya	OLS NPL90	OLS Ostatok
	(0.015)	(0.312)	(0.181)
Num.Obs.	67	67	67
R2	0.419	0.723	0.795
R2 Adj.	0.401	0.715	0.788
AIC	-305.3	1505.2	1762.6
BIC	-296.5	1514.0	1771.4
Log.Lik.	156.639	-45.604	-9.156
F	23.059	83.618	123.763
RMSE	0.02	0.48	0.28

Model type 4	OLS Dolya	OLS NPL90	OLS Ostatok
(Intercept)	-1.250	-29.942	-13.598
	(0.255)	(6.056)	(3.692)
real_wage_index	0.001	-0.020	-0.023
	(0.001)	(0.016)	(0.010)
log(KEI)	0.081	2.718	1.849
	(0.014)	(0.334)	(0.203)
Num.Obs.	67	67	67
R2	0.350	0.583	0.659
R2 Adj.	0.330	0.570	0.648
AIC	-297.8	1532.6	1796.5
BIC	-288.9	1541.4	1805.4
Log.Lik.	152.884	-59.311	-26.143
F	17.220	44.795	61.809
RMSE	0.02	0.59	0.36

Model type 5	OLS Dolya	OLS NPL90	OLS Ostatok
(Intercept)	-1.483	-43.359	-22.832
	(0.298)	(4.373)	(1.838)
real_wage_index	0.002	0.031	0.011
	(0.001)	(0.009)	(0.004)
log(Budjet_social)	-0.004	0.440	0.369
	(0.024)	(0.352)	(0.148)
log(prod_corzina)	0.143	4.271	2.791
	(0.027)	(0.404)	(0.170)
Num.Obs.	67	67	67
R2	0.594	0.900	0.961
R2 Adj.	0.575	0.896	0.959
AIC	-327.3	1438.7	1652.9
BIC	-316.3	1449.7	1663.9
Log.Lik.	168.665	-11.379	46.686
F	30.737	189.763	520.348
RMSE	0.02	0.29	0.12

Портманто сынағы деп аталатын екі модельге арналған қалдықтағы сериялық өзара байланыс сынағы сынақтың p -мәні 5%-дан жоғары екенін көрсетеді, яғни сериялық өзара байланыстың жоқтығы туралы нөлдік гипотезаны жоққа шығара алмаймыз.

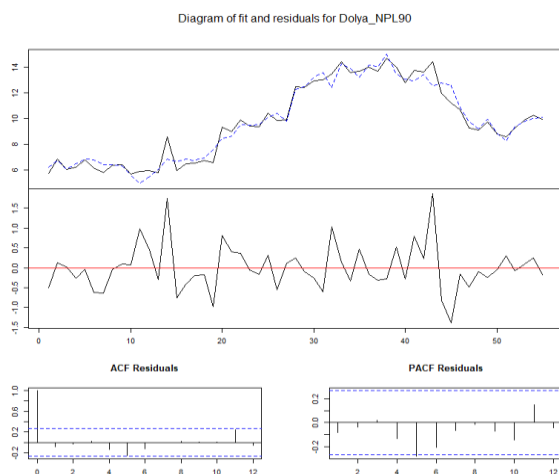
Харке Бера сынағы қалдықтардың қалыпты таралуына сәйкестігін тексеру үшін p мәні 0,05-тен жоғары екенін көрсетеді, яғни қалдықтар қалыпты таралуға сәйкес келеді.

Аралықтардың оңтайлы санының мәні $p=1$. Мұны барлық таңдалған критерийлер растайды,

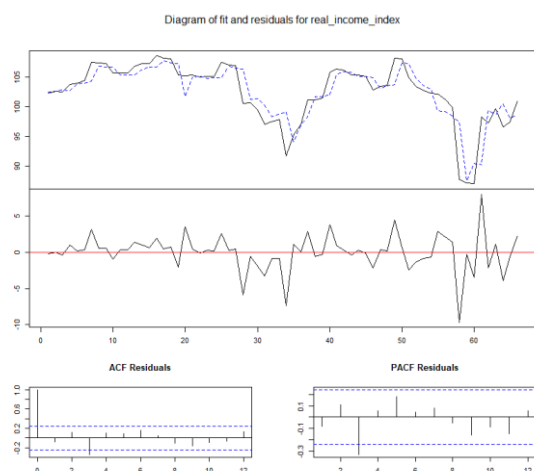
$$\begin{array}{cccc} \text{AIC}(n) & \text{HQ}(n) & \text{SC}(n) & \text{FPE}(n) \\ 1 & 1 & 1 & 1 \end{array}$$

Қалдық диаграммалары

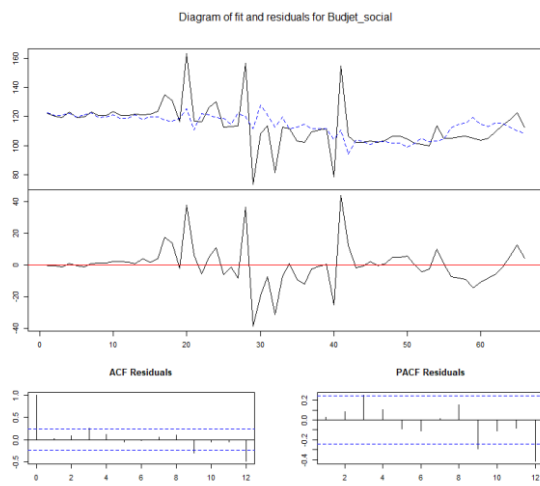
Модельдің қалдықтары тұрақты, бұл модельдің жақсы түсіндіру күшін бідіреді.

* Жеке тұлғалардың МҚҰ портфеліндегі NPL 90 + үлесі

* Нақты кіріс индексі

* Бюджеттің әлеуметтік шығысы